

BIJLAGEN

Een veilig leerklimaat in een klas waarin een kind met

A S S

zit op het regulier onderwijs

**Onderzoeksverslag in opdracht van de Johannes Bogermanschool te
Houten**

Houten, 18 mei 2015

Namen: Marisca van Rijkom en Ghislaine Ravenhorst

Opdrachtgever: Mevrouw Visser, intern begeleider Johannes Bogermanschool te Houten

Opleiding: Sociaal Pedagogische Hulpverlening

Minor: Jeugdzorg

Afstudeerbegeleider: Mevrouw Van Ieperen

Eerste beoordelaar: De heer Haagsma

Klas: S4A

Inhoudsopgave

Bijlage C. Aanbevelingen	3
Bijlage D. Literatuurlijst	5

Bijlage C. Aanbevelingen

Hier beschrijven wij een aantal praktische aanbevelingen die mogelijk toe- of aangepast kunnen worden op de Johannes Bogermanschool.

Overbodige informatie vermijden

- Zorg voor een **afgeschermd, vaste plek in de gymzaal** voor het kind met ASS waar hij/zij kan bewegen. Hierdoor kan het kind toch nog even bewegen, maar krijgt het minder prikkels binnen vanuit de zaal. Handig zou zijn als er ook een **koptelefoon** meegaat, zodat het kind deze ook op kan zetten voor nog minder prikkels.
- Zorg voor **dichte kasten**, zowel in de klassen als op de time-outplek. Dit vermindert de prikkels en zorgt voor rust.
- Kies voor een **vaste plek**, dat niet in het zicht is van de kinderen, voor de **broodtrommels** en de **bekers**. Dit vermindert de prikkels om de kinderen heen.
- Leg een **koptelefoon** neer **bij de time-outplek**. De time-outplek is wel op het zoldertje, maar niet afgeschermd van de gang. Alsnog kunnen er veel geluidprikkels binnen komen.
- Maak alle **zitkussens** op de **time-out plek dezelfde kleur**. Dit zorgt voor vermindering van prikkels en geeft rust.
- Zorg dat de **lichten** bij de **time-outplek minder fel** worden. Omdat de time-outplek op de zolder zit, zit het kind met ASS erg dicht bij de lichten. Deze zijn erg fel. Dit kan vervelend zijn voor een kind met ASS die gevoelig is voor licht.
- **Kies welke werkjes er wel worden opgehangen en welke niet**. Het zou helemaal mooi zijn als er een vaste plek is waar de werkjes komen te hangen en dat de rest van de klas rustig en prikkelarm is.

Organisatorisch

- **Time-timer** voor de hele klas inzetten bij alle werkjes. Alle kinderen weten hoeveel tijd er is voor bepaald werk. Er is duidelijkheid.
- **Vragenkaartjes** op tafel. Ieder kind heeft een kaartje met een rode en een groene kant. Als het kind tijdens het zelfstandig werken een vraag heeft over een opdracht, kan hij/zij dit kaartje met de rode kant naar boven leggen. Hiermee geeft het kind aan dat hij/zij een vraag heeft. Het kind kan verder gaan met de rest van het werk. De leerkracht loopt door de klas en ziet bij ieder kind een groen of rood kaartje op de tafel liggen, waardoor de leerkracht weet welk kind er hulp nodig heeft.
- **Stoplicht** in de klas. De rode kleur staat voor stil zijn, de oranje kleur staat voor vragen stellen aan je buurman of buurvrouw als je iets niet weet en bij groen mag je met elkaar praten.
- Laat het kind met het Autisme Spectrum Stoornis (ASS) een **eigen kussen** meenemen naar/pakken **in de gymzaal**. Als het gymen hen teveel wordt, weten zij dat zij op het kussen mogen zitten. Dat is zijn/haar plek als het even te veel wordt.
- Zet bij **gym**, of bij andere activiteiten een **parcours** uit, dit geeft structuur en duidelijkheid aan een kind met ASS. Bijvoorbeeld loop over de bank, pak een groene kraal, loopt terug over het touw, leg de kraal in het bakje. Doe dit 6 keer en rijg daarna de ketting. Zo gymt een kind met ASS, maar is er wel duidelijkheid over wat het kind moet doen en structuur over het parcours.
- Gebruik **speelkaarten** voor het **buitenspelen** bij kinderen met ASS. Zo weten ze wat ze moeten doen en met wie ze dat gaan doen. Dit geeft duidelijkheid aan kinderen met ASS.
- Geef alle boeken van hetzelfde vak **dezelfde kleur kaft**. Dit zorgt voor overzicht.

Communicatie

- **Vertel altijd wat er gedaan moet worden als er iets klaar is**. Dit kan door middel van het activerende directe instructiemodel. De stappen van dit model zijn terug te vinden in de aanbevelingen, hoofdstuk 8. Hierdoor weten de kinderen wat hij/zij moet doen na de eerste stap. Zet dit ook op het bord (geschreven of met plaatjes), zodat het kind daarop terug kan vallen als hij/zij het niet meer weet.
- **Vermijd figuurlijk taalgebruik**. Kinderen met ASS kunnen dit erg letterlijk opvatten en zich persoonlijk aantrekken.
- **Stel één vraag tegelijk** en geef **korte opdrachten** aan een kind met ASS. Deze kinderen hebben tijd nodig om de informatie te verwerken.
- **Wees concreet in de communicatie**. Zeg niet tegen een kind met ASS ik kom zo bij je, maar zeg ik doe dit en dat en dan kom ik bij jou. Of geef het aan in tijd, visualiseer dit dat wel, bijvoorbeeld met een time-timer.
- **Stel** aan het begin van het jaar de **klassenregels op met alle kinderen**. Laat hierbij iedereen inspraak hebben.

Bespreek deze regels één voor één en herhaal ze, vooral in het begin, vaak. Het kan een keuze zijn om alle kinderen hier hun naam onder te laten zetten, waarmee ze aangeven zich aan de regels te houden.

- **Visualiseer de klassenregels en de schoolregels.** Dit is voor kinderen met ASS erg fijn, maar ondertussen ook voor de jongere kinderen die nog niet kunnen lezen.

- **Visualiseer** zoveel mogelijk voor het kind met ASS, want dit geeft duidelijkheid en voorspelbaarheid.

- Zorg voor een **vast stappenplan bij agressie**. Een voorbeeld van een stappenplan is te lezen in de aanbevelingen, hoofdstuk 8.

- **Verheldering** van een activiteit of gedrag **door middel van een stappenplan**. Een stappenplan geeft voorspelbaarheid en duidelijkheid.

Kennis ASS

- **Verdieping in 'Geef me de 5'** door het boek te lezen dat onder andere Mevrouw De Heus in haar boekenkast heeft staan. Hierdoor krijg je als docent meer zicht op wat een kind met ASS precies nodig heeft aan duidelijkheid.

- Volg de laagdrempelige cursus '**Brain Blocks**' of zet dit in via een jeugdzorg- of jeugdhulporganisatie. Hiermee kan op een visuele manier inzicht gegeven worden in hoe het brein van een kind met ASS werkt voor zowel de andere kinderen als de leerkracht.

Overig

- Zet een **mandje met persoonlijke spullen** neer **bij de time-outplek**. In dit mandje zitten dan eigen spulletjes waar ze uit kunnen kiezen, een eigen 'rust-werk-mandje'. Ze hoeven dan niet in de kast eerst nog wat uit te zoeken.

- Zorg voor (goede) **stagiaires** die bepaald werk over kunnen nemen. Dit is vooral handig als er geen geld is voor onderwijsassistenten in de klas.

- Kijk welke **mogelijkheden ouders** hebben in het ondersteunen van hun kind op school. Mogelijk is er een ouder die tijd heeft of wilt maken om een ochtend in de week zijn/haar eigen kind te ondersteunen.

- Dit is een partij die vaker ingezet zou kunnen worden. Denk hierbij aan het betrekken bij gymactiviteiten.

- Leg in elke klas en op de time-outplek een **silly putty of een ander voorwerp om te kneden**. Op die manier kunnen kinderen met ASS hun stress afreageren.

Jeugdzorg- en jeugdhulporganisaties en het Sociaal Team Houten

- Zoek de samenwerking op met jeugdzorg- en jeugdhulporganisaties en het Sociaal Team Houten. Zij zijn bereid om het gesprek aan te gaan en te kijken naar welke ondersteuning er mogelijk is. Wat Floresta Helpt, Youké, De Jonge Ontdekker, Praktijk Kindertherapie Houten, Reinaerde en het Sociaal Team Houten te bieden hebben, staat beschreven in hoofdstuk 6 van ons onderzoeksverslag.

En erg belangrijk: Wees consequent en kijk naar elk individueel kind!

Bijlage D. Literatuurlijst

- Arnoldussen-Nieuwstraten, K., Jansen, R., Manders, H., Mol, H., Timmerman-Bosman, M., & Wiersma, M. (2007). *Creativiteit & Speciale Onderwijszorg. Een inspirerende combinatie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Attendiz. (n.d.). *Attendiz Dienstverlening*. Geraadpleegd op 30 december 2014, van <http://www.attendiz.nl/wie-zijn-wij/attendiz-dienstverlening/>
- Autisme-allesopeenplek. (2013). *Gepest worden met autisme*. Geraadpleegd op 28 april 2015, van <http://autisme-allesopeenplek.com/gepest-worden-met-autisme/>
- Autisme kenmerken. (n.d.). *Sterke kanten van mensen met autisme*. Geraadpleegd op 4 maart 2015, van <http://www.autismekenmerken.net/autisme-2/sterke-kwaliteiten-van-mensen-met-autisme/>
- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek* (2^e druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers B.V. Blz. 180, 188, 189, 193, 197, 230, 235, 249, 318.
- Bakker, I., & Husmann, M. (2004). *Positief omgaan met kinderen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Baltussen, M., Clijsen, A., & Leenders, Y. (2003). *Leerlingen met autisme in de klas. Een praktische gids voor leerkrachten en intern begeleiders*. Den Haag: Landelijk Netwerk Autisme. Blz. 29, 40, 41.
- Barkley, R.A. (2015). *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder. A Handbook for Diagnosis & Treatment*. New York: The Guilford Press.
- Berg, A. van den. (2011). *Passend onderwijs & Autisme*. Geraadpleegd op 10 mei 2015, van <http://che.surfsharekit.nl:8080/get/smpid:10342/DS1/>
- Boer, A. de. (n.d.). *Het belang van attitudes in het onderwijs*. Geraadpleegd op 16 januari 2015, van <http://wij-leren.nl/attitude-sociogram.php>
- Broeck, H. van den. (2006). *Opvoeden in de klas*. Leuven: LannooCampus.
- Bruin, C. (2005). *Geef me de vijf* (3e druk). Doetinchem: Graviant educatieve uitgaven. Blz. 10, 12, 21, 23-25, 27, 155.
- Carrière, L., Dorst, L. van., & Boomsma, S. (2014). *Zo zien wij het onderwijs! Onderzoek naar de schoolbeleving van kinderen met autisme*. Gedownload op 21 april 2015, van http://www.vanuitautismebekeken.nl/sites/default/files/afbeeldingen/zo_zien_wij_het_onderwijs_-_schoolbeleving_van_kinderen_met_autisme.pdf
- CED groep. (n.d.). *Wat is De Vreedzame School*. Geraadpleegd op 19 april 2015, van <http://www.devreedzameschool.net/component/content/article/30-praktijk/kosten/788-wat-is-de-vreedzame-school>
- De Jonge Ontdekker. (n.d.). *Een plek op jezelf te zijn*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://dejongeontdekker.nl>
- Delfos, M.D. (2013). *Autisme op school. Deel 1: Basisonderwijs/primair onderwijs*. (3^e druk). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Delfos, M.D. (2011). *Een vreemde wereld. Over autismspectrumstoornissen (ASS). Voor ouders, partners, hulpverleners, wetenschappers en de mensen zelf* (9^e druk). Amsterdam: Uitgeverij SWP.

- Didden, R., & Huskens, B. (Red). (2008). *Begeleiding van kinderen en jongeren met autisme*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Dr. Leo Kannerhuis. (n.d.). *Wat is autisme*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://www.leokannerhuis.nl/autisme/wat-autisme>
- Floresta Helpt. (n.d.). *Wat kan ik betekenen voor kinderen met ASS in het regulier onderwijs?!* Gedownload op 6 mei 2015, van <http://www.florestahelpt.nl/images/aanbod%20aan%20regulier%20onderwijs.pdf>
- Gerritsen, E. (2014). *Tip 60: vergeet passend onderwijs niet*. Geraadpleegd op 6 januari 2015, van <http://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/opinie/columns/tip-60-vergeet-passend-onderwijs-niet.9445019.lynkx>
- Gezondschool.nl. (2015). *Criteria en vragenlijst themacertificaat Welbevinden en sociale veiligheid*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://www.gezondschool.nl/voortgezet-onderwijs/vignet-gezonde-school/themacertificaten-vignet/themacertificaat-welbevinden/>
- Gezondheidsplein. (n.d.). *Hoe ziet het leven met een partner met autisme eruit?* Geraadpleegd op 29 maart 2015, van <http://www.gezondheidsplein.nl/specials/autisme-bij-volwassenen/hoe-ziet-het-leven-met-een-partner-met-autisme-eruit/item57026>
- Gijs Horvers. (2012). *Overlevingsstrategie bij overprikkeling*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.gijshorvers.nl/2012/06/21/overlevingsstrategie-bij-overprikkeling/>
- Gils, M. van., & Mathysen, M. (2006). *De genietbare school* (2^e druk). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Glabbeek, N. van. (2012). *Succesvol studeren, communiceren en onderzoeken* (2^e druk). Amsterdam: Pearson Benelux.
- Halem, N. van. (2008). *Actief leren voor een beroep*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum. Blz. 41.
- HBO kennisbank. (2013). *ASS en agressie*. Geraadpleegd op 22 april 2015, van <http://www.hbokennisbank.nl/en/page/hborecord.view/?uploadId=windesheimhogeschool%3Aoi%20repository.samenmaken.nl%3AAsmpid%3A22446>
- Hogeschool Utrecht. (n.d.). *Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD)*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://www.hu.nl/Cursussen/Ios/Onderwijs%20en%20Opvoeding/Seminarium%20voor%20Orthopedagogiek/Seminarium%20voor%20Orthopedagogiek/Aanbod/Schoolontwikkelingstrajecten/Programma-Alternatieve-Denkstrategieen>
- Horeweg, A. (n.d.). *Autisme Spectrum Stoornis in de klas*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://gedragsproblemenindeklas.nl/gedrags-en-ontwikkelingsstoornissen/ass/>
- InfoNu.nl. (n.d.). *Passend onderwijs*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://educatie-en-school.infoanu.nl/diversen/66930-passend-onderwijs.html>
- Jeugdreclasseringonline. (n.d.). *Veranderingen in de jeugdzorg*. Geraadpleegd op 11 februari 2015, van <https://jeugdreclasseringonline.wordpress.com/online-hulpverlening/veranderingen/>
- Kan, C.C., Bultelaar, J.K., & Gaag, R.J. van der. (2008). *Autismespectrumstoornissen bij volwassenen*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <https://www.ntvg.nl/artikelen/autismespectrumstoornissen-bij-volwassenen/volledig>

- Kerpel, A. (n.d.). *Autisme op school*. Geraadpleegd op 16 januari 2015, van <http://wij-leren.nl/autisme-op-school.php>
- Kerpel, A. (n.d.). *Het pedagogisch klimaat*. Geraadpleegd op 5 maart 2015, van <http://wij-leren.nl/pedagogisch-klimaat-artikel.php>
- Kindertalenten. (2013). *Autisme: Sterke Kanten*. Geraadpleegd op 4 maart 2015, van <http://www.kindertalenten.nl/autisme-sterke-kanten/>
- Kindertherapie Houten. (n.d.). *Gezinsbegeleiding*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.praktijkkindertherapiehouten.nl/index.php/gezinsbegeleiding>
- Kindertherapie Houten. (n.d.). *Kindertherapie*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.praktijkkindertherapiehouten.nl/index.php/kindertherapie>
- Kindertherapie Houten. (n.d.). *Ouderbegeleiding*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.praktijkkindertherapiehouten.nl/index.php/ouderbegeleiding>
- Kindertherapie Houten. (n.d.). *Spelbegeleiding*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.praktijkkindertherapiehouten.nl/index.php/spelbegeleiding>
- Kok, M. de., Dierx, J. (2014). *Schoolondersteuningsplan*. Geraadpleegd op 18 februari 2015, van <http://drmollecollege.nl/wp-content/uploads/2013/07/Schoolondersteuningsplan-2014-2018.pdf>
- Landelijk steunpunt ZAT. (n.d.). *Bijlage 1. Wettelijk kader passend onderwijs*. Geraadpleegd op 11 februari 2015, van <http://www.zat.nl/zat/download/Passend%20Onderwijs%20Bijlage%201%20Wettelijk%20kader%20assend%20Onderwijs.pdf>
- Lannoo. (n.d.). *Steven Degrieck*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://www.lannoo.be/steven-degrieck>
- LBRT. (n.d.). *Garantie voor professionele remedial teaching*. Geraadpleegd op 16 april 2015, van <http://www.lbrt.nl/informatie/wat-is-remedial-teaching>
- Leren.nl. (n.d.). *Omgaan met autistische mensen*. Geraadpleegd op 30 april 2015, van <http://www.leren.nl/cursus/sociale-vaardigheden/bijzondere-mensen/autistische-mensen.html>
- Letschert, J., & Letschert-Grabbe, B. (2007). *Wat leraren willen! Over veranderingen in onderwijs van binnenuit*. Assen: Van Gorcum.
- Mariendael. (n.d.). *SPECIAAL ONDERWIJS*. Geraadpleegd op 9 februari 2015, van <http://www.mariendael.nl/samenwerking/deonderwijsspecialisten/Paginas/speciaalonderwijs.aspx>
- MBO raad. (2011). *Beleidsbrief passend onderwijs*. Geraadpleegd op 7 januari 2015, van [http://www.mboraad.nl/?page/1629552/Beleidsbrief+passend+onderwijs+\(januari+2011\).aspx](http://www.mboraad.nl/?page/1629552/Beleidsbrief+passend+onderwijs+(januari+2011).aspx)
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (n.d.). *Gedragsproblemen en pesten*. Geraadpleegd op 22 april 2015, van <http://www.onderwijsbewijs.nl/content/gedragsproblemen-en-pesten>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2013). *Inspectie formuleert aandachtspunten onderwijs aan leerlingen met ASS*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://www.onderwijsinspectie.nl/nieuws/2013/04/inspectie-formuleert-aandachtspunten-onderwijs-aan-leerlingen-met-ass.html>
- NJI. (n.d.). *Dossier autisme*. Geraadpleegd op 8 januari 2015, van <http://www.nji.nl/Autisme-Probleemschets-Cijfers>

- NJI. (n.d.). *Onderwijs*. Geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://www.nji.nl/Autisme-Praktijk-Onderwijs>
- NJI. (n.d.). *Onderwijs en zorg zijn partners in passend onderwijs*. Geraadpleegd op 30 december 2014, van <http://www.nji.nl/nl/Invoering-passend-onderwijs.pdf>
- NJI. (n.d.). *Ontwikkelingen*. Geraadpleegd op 30 december 2014, van <http://www.nji.nl/Multiprobleemgezinnen-Beleid-Ontwikkelingen>
- NJI. (n.d.). *Transitie jeugdzorg*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van <http://www.nji.nl/Transitie-jeugdzorg>
- Nrc.nl. (2012). *Aantal jongeren in zware jeugdzorg in vijf jaar bijna verdubbeld*. Geraadpleegd op 10 februari 2015, van <http://www.nu.nl/binnenland/2835688/indicaties-zware-jeugdzorg-verdubbeld.html>
- NVA. (n.d.). *Autisme en onderwijs*. Geraadpleegd op 29 maart 2015, van <http://www.autisme.nl/over-autisme/onderwijs.aspx>
- Oudersenrugzak. (n.d.). *Indicatie*. Geraadpleegd op 18 februari 2015, van <http://www.50tienoudersenrugzak.nl/oudersenrugzak/indicatiestelling>
- Passend onderwijs. (n.d.). *Ouders en onderwijspersoneel*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.passendonderwijs.nl/veelgestelde-vragen/ouders-en-onderwijspersoneel/>
- Passend Onderwijs. (2014). *Registratie van de toelaatbaarheidsverklaring*. Geraadpleegd op 7 januari 2015, van <http://www.passendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2014/05/Factsheet-registratie-van-de-toelaatbaarheidsverklaring.pdf>
- Passend onderwijs. (n.d.). *Rol van ouders*. Geraadpleegd op 7 januari 2015, van <http://www.passendonderwijs.nl/in-en-om-de-school/rol-ouders/>
- Passend Onderwijs. (n.d.). *Toelaatbaarheidsverklaringen*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.passendonderwijs.nl/in-en-om-de-school/toelaatbaarheidsverklaringen/>
- Passend onderwijs. (n.d.). *Wettelijke taken*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.passendonderwijs.nl/samenwerkingsverbanden-en-gemeenten/wettelijke-taken/>
- Positief onderwijsleerklimaat. (n.d.). *Positief onderwijsleerklimaat*. Geraadpleegd op 5 maart, van <http://positiefleerklimaat.blogspot.nl/p/wat-verstaan-wij-onder-een-positief.html>
- Praktijk voor psychiatrie en psychotherapie. (2012). *Kenmerken ASS*. Geraadpleegd op 22 april 2015, van <http://praktijk-hagedoorn.nl/kinder-en-jeugd/autisme/kenmerken-van-ass>
- Prodiagnostiek. (2015). *Theorie - comorbiditeit en differentiaaldiagnose*. Geraadpleegd op 8 mei 2015, van http://www.prodiagnostiek.be/spraak-taal/st_theorie_comorbiditeit_en_differentiaaldiagnose.php
- Provincie Noord-Holland. (n.d.). *Jeugdzorg gaat van provincie naar Gemeenten*. Geraadpleegd op 9 februari 2015, van <http://www.noord-holland.nl/web/Actueel/Nieuws/Artikel/Jeugdzorg-gaat-van-provincie-naar-gemeenten.htm>
- Provincie Noord-Holland. (n.d.). *Toegang tot de jeugdzorg*. Geraadpleegd op 18 februari 2015, van <http://www.noord-holland.nl/web/Projecten/Transitie-Jeugdzorg/Experimenten/Toegang-tot-de-jeugdzorg.htm>

- Psychologie magazine. (n.d.). *Autisme bij kinderen*. Geraadpleegd op 27 april 2015, van <http://www.psychologiemagazine.nl/web/Advies/Experts-van-de-laatste-maanden/Autisme-en-normale-begaafdheid-bij-kinderen.htm>
- Rec Chiron. (n.d.). *Passend Onderwijs*. Geraadpleegd op 27 december 2014, van <http://www.rec-chiron.nl/index.php?id=120>
- Reinaerde. (n.d.). *Ambulante dienstverlening*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.reinaerde.nl/home/diensten/ambulante-dienstverlening/>
- Reinaerde. (n.d.). *Behandeling*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.reinaerde.nl/home/diensten/behandeling/>
- Rijdt, C. de. (2007). *Werken met visualisaties*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Rijksoverheid. (n.d.). *Financiering passend onderwijs*. Geraadpleegd op 30 december 2014, van <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/financiering-passend-onderwijs>
- Rijksoverheid. (n.d.). *Passend onderwijs voor elk kind*. Geraadpleegd op 30 december 2014, van <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/passend-onderwijs-vanaf-schooljaar-2014-2015>
- Rijksoverheid. (2013). *Rijksbegroting*. Geraadpleegd op 10 februari 2015, van http://www.rijksbegroting.nl/2013/voorbereiding/begroting,kst173930_10.html
- Rijksoverheid. (n.d.). *Veiligheid op school*. Geraadpleegd op 16 januari 2015, van <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veilig-leren-en-werken-in-het-onderwijs/veiligheid-op-school>
- Rijksoverheid. (n.d.). *Verantwoordelijkheid van de scholen*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/verantwoordelijkheid-scholen>
- RMO. (2013). *Werken aan een veilig leefklimaat voor alle kinderen (maart 2013)*. Geraadpleegd op 5 maart 2015, van http://www.adviesorgaanrmo.nl/Publicaties/Factsheets/Werken_aan_een_veilig_leefklimaat_voor_al_e_kinderen_maart_2013
- Sanders, M. (2012). Development, Evaluation, and Multinational Dissemination of the Triple P-Positive Parenting Program. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 11.1–11.35.
- School aan zet. (n.d.). *Leerklimaat*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.panorama-lesdag.nl/onderbouw/leerklimaat/>
- Sijde, A. van der. (2013). Autisme in de DSM-5. *Wetenschappelijk tijdschrift autisme*, 12(2), 40-49.
- Steunpunt passend onderwijs. (n.d.). *Voor welke leerlingen is passend onderwijs bedoeld?* Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.steunpuntpassendonderwijs.nl/passend-onderwijs/school-en-passend-onderwijs/voor-welke-leerlingen/>
- Stichting Autisme en ik. (n.d.). *Autisme*. Geraadpleegd op 4 maart 2015, van <http://www.autismeenik.nl/index.php/autisme>
- Stichting Projecten Speciaal Onderwijs. (n.d.). *Regionale Expertise Centra*. Geraadpleegd op 11 februari 2015, van <http://www.projectenso.nl/?pid=311>

- Tendesselaer. (n.d.). *Enkele tips op een rijtje...* Gedownload op 15 mei 2015, van <http://www.tendesselaer.be/userfiles/file/Infonamiddag%20professionelen/bundel%20tips%20omgaan%20met%20ass%20in%20de%20klas.pdf>
- Traject welzijn. (n.d.). *Ontwikkeling en begeleiding van kinderen – begeleiden bij onderwijs*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van <http://www.trajectwelzijn.nl/begeleiden-leerdoel3-positieveleeromgeving>
- Vaessen, G. (2010). *Autisme...En nu?* Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Velde, C. van der. (2007). *Oudergids autisme. Een praktische handleiding sociale vaardigheden* (4^e druk). Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Vermeulen, P. (2002). *Voor alle duidelijkheid*. Berchem: Drukkerij EPO. Blz. 83, 84, 86, 87.
- Vermeulen, P., & Degrieck, S. (2007). *Mijn kind heeft autisme. Gids voor ouders, leerkrachten en hulpverleners* (4^e druk). Lannoo: Gent. Blz. 52.
- Vermeulen, P., Mertens, A., & Vanroy, K. (2010). *Autisme en normale begaafdheid in het onderwijs*. Berchem: Uitgeverij EPO. Blz. 83-86, 89-94, 97, 103, 107.
- Vlor. (n.d.). *Externaliserend en internaliserend gedrag*. Gedownload op 21 april 2015, van http://www.vlor.be/sites/www.vlor.be/files/pdf_06.pdf
- VPO. (n.d.). *Jeugd*. Geraadpleegd op 12 februari 2015, van http://www.vpo-handreiking.nl/bouwsteen-2/jeugd.html#.VNzOC_mG-wU
- Vries, L. de. (2014). *Helpt de transitie de jeugdzorg vooruit?* Sozio, 19^e(2), 18-23.
- Walraven, Van der Grinten, Deen & Bosdriesz. (n.d.). *De verbinding passend onderwijs en zorg voor jeugd*. p. 5, 16, 20, 21, 24. Geraadpleegd op 2 januari 2015, van file:///C:/Users/Marisca/Downloads/Handreiking-verbinding-passend-onderwijs-zorg-voor-jeugd_VNG.pdf
- Wanrooij, M. (2008). *Woede*. Geraadpleegd op 14 mei 2015, van http://www.autiweg.nl/bijlagen/12%20autisme_en_boosheid.htm
- Youké. (n.d.). *Aansluiting met de basisschool*. Geraadpleegd op 6 mei 2015, van <http://www.youke.nl/hulpaanbod/aansluiting-met-de-basisschool>